

Všechny cesty vedou do Říma

Zdeňka Hledíková

... a jistě z nejrůznějších důvodů. Původní smysl průpovědky asi pramenil v tuhém administrativním centralismu římské kurie, ale její význam se posunul do oblasti západní kultury. Dodnes přitahují do Říma nesčetné umělecké skvosty masově znovuobjevované od sklonku 17. století. Každý jedinec si musí Řím objevit pro sebe a sám ho zažít. Platí to i o každém historikovi, pro něhož Řím ještě nadlouho zůstane cílem. Přesněji neobjevenými poklady zůstanou vatikánské instituce. Tam najde poklady, které mu umožní blíže nahlédnout do rozličných zásadních i drobných problémů jeho vlastní země a ještě k tomu je chápat z celoevropského nebo celocírkevního nadhledu. U jednoho takového drobečku nového poznání z vatikánského archivu se tu chci zastavit.

Že české země a hlavně Čechy samé balancovaly od druhé třetiny 15. do poloviny 16. století na pomezí pravověří a kacířství, je notoricky známo. Ono pomezí potřebovaly využít jen dvě z tehdy v zemi žijících církví, katolická a původní utrakvistická církev. Zjednodušeně viděno to potřebovaly proto, že obě uznávaly zásadu apoštolské poslušnosti. Nadále tu půjde o některé souvislosti se svěcením kněžstva a možná ještě úžeji o některé právní podmínky a souvislosti udělování jednotlivých ordinačních stupňů. K okolnostem, jichž se tu dotkneme, patřily určitý časový interval mezi stupni a dále a hlavně svěcení místním ordinářem nebo jeho světícím biskupem. Tím byl závazný i ordinářův souhlas k tomu, aby potenciální svěcenec mohl přijmout svěcení někde jinde a v tom případě kde. Tato právní pravidla se ale prosazovala jen důsledným postihem přestupků proti nim, které v našich zemích můžeme sledovat od poloviny 14. století.¹ Současně je pravděpodobné, že takový plošně uplatňovaný postih neplnění zákonných předpisů přispěl k vyhraňování činnosti papežské penitenciárie.

Jediné místo, kde zájemce mohl přijmout svěcení bez souhlasu či bez doporučení svého ordináře, byla římská kurie a při ní působící biskupové. Neúplná série speciálních register o svěcení vedených papežskou

¹ Zápisy o tom jsou prakticky neznámé, jelikož je zachycuje jen originální svazek nejstarší erekční knihy, ale pomíjí je její opis a tím i známá Borového edice erekčních knih.

komorou, *libri formatarum*, zaznamenala řadu dokladů o svěcení kleriků i z českých zemí 15. a začátku 16. století.² Naopak dispense z nedodržení některého předpisu vymezujícího ordinaci se objevují v registrech papežské penitenciárie. Ty si u kurie vyžadovali klerici, kteří už využili onu základní možnost, že k ordinaci u kurie v Římě nebylo třeba mít dimisoriál místního biskupa (v českém případě 15. a 16. století administrátora diecéze), a že tedy odpadla neregularita svěcení postihovaná dekretálem *Saepe*.³ Vlastní dispense vydávané pro zájemce o svěcení u kurie (třeba z nízkého věku nebo nějaké fyzické vady) byly zařazovány do oddílu penitenciálních register *de promotis et promovendis*. Reagovaly vesměs na osobně předloženou petentovu žádost a většina z nich dovoľovala přijmout z papežského rozhodnutí svěcení od kteréhokoliv katolického biskupa a ještě k tomu mimo řádné termíny.

Sledujeme-li tento obsahem jednoznačně vymezený typ dispensí alespoň od doby Sixta IV. (1471–1484),⁴ který uznal Vladislava Jagellonského za českého krále a tím umožnil pravidelný kontakt českých zemí s papežstvím (což ovšem neznamená, že hned opravdu nastal), setkáme se tu s růstem počtu těchto dispensí a tím i cest ke kurii, jež kulminují v druhém desetiletí 16. století překvapením.

Za Sixta IV. volili z našich zemí tento postup celkem tři lidé, dva z pražské, jeden z olomoucké diecéze.⁵ Za Inocence VIII. (1484–1492) nikdo, za Alexandra VI. (1492–1503) získal tuto speciální dispens jediný klerik pražské diecéze,⁶ a k tomu si tři požádali o možnost kněžského svěcení před dosažením požadovaného věku, dva z pražské a jeden z olomoucké diecéze.⁷ Pátá „česká“ dispens tohoto oddílu je fakticky dispensí z přijetí svěcení k fiktivnímu titulu a ještě k tomu přijetí za-

² Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svěcení duchovenstva v církvi podjednou: Edice pramenů z let 1438–1521*, Dolní Břežany: Scriptorium, 2014, s. 13–55.

³ X (extra). I, 9, 1. Emilius FRIEDBERG, *Corpus iuris canonici I–II*, Leipzig 1879–1881, reprint Graz 1959.

⁴ Registra penitenciárie jsou i pro naše země zpřístupněny edicí *Repertorium poenitentiarum Germanicum* vydávanou Ludwigem Schmuggem a spolupracovníky, dosud pro období Eugena IV. až Lva X., díly I–X, povětšinou ve více svazcích. Srov. Ludwig SCHMUGGE et al., *Repertorium poenitentiarum Germanicum*, Berlin – Boston: De Gruyter, 1998–2016.

⁵ Sixtus IV., č. 6723 (Jeronym z Jindřichova Hradce) a č. 6724 (Martin Šimonův de Moravis olomoucké diecéze spolu s Janem de Merav pražské diecéze).

⁶ Č. 5385, Václav Steupenssel.

⁷ Č. 5617, Hugo de Mretin, a č. 5662, Baltazar Richter, a z olomoucké diecéze č. 5799, Prokop Huschunheit.

placenému.⁸ Striktně vzato, šlo i za Alexandra VI. o jediný případ zde sledovaného typu dispensí. Z kratičkého pontifikátu Pia III. (září – říjen 1503) ovšem neexistuje žádný doklad.

Do jisté míry se mění situace za Julia II. (1503–1513). Z celkem jedenácti českých dokladů v oddílu *de promotis et promovendis* jsou čtyři dispense podmíněny drobným zmrzačením, nejčastěji chybějícími prsty na ruce,⁹ jeden propojuje dispens z nelegitimního původu a z nedostatečného věku¹⁰ a jeden zcela specifický případ je žádostí o možnost nadále vykonávat dosavadní službu, i když petenta před zahájením cesty ke kurii před Pražským hradem přepadli a zmrzačili mu ruku.¹¹ Ve všech případech šlo o žadatele z pražské diecéze. Tak je tomu rovněž u čtveřice petentů, kteří bezpochyby přišli společně a jejichž dispense, aby mohli přijmout svěcení od kteréhokoliv katolického biskupa i mimo řádné termíny, jsou také pohromadě zapsány.¹² Jsou z 2. a 3. října 1510 a vydány v Bologni, kde penitenciárie úřadovala od onoho 2. října do 13. května 1511. Příjemci těchto čtyř dispensí byli jeden scholár, jeden akolyta, ale ve dvou případech si požádali o poslední stupeň už vysvěcení jáhnové. Zachytil kohokoliv z nich mezi známými českými svěcenci se nepodařilo.

Ono překvapení ale přichází teprve v době Lva X. (1515–1521). Spočívá v 32 dokladech z rozmezí března 1516 až prosince 1517, při nichž si čeští klerici požádali o možnost přijmout svěcení *a quocumque* a hlavně *extra tempora*. K tomu lze přičíst i jediný případ dispense k vykonávání kněžské služby i po amputaci prstu na ruce.¹³ Ve všech případech jde o kleriky pražské diecéze, jednou diecéze litomyšlské,¹⁴ olomoucká tu opět není vůbec zastoupena. Dříve než se pokusíme interpretovat tento neobvyklý nárůst českých žadatelů o svěcení, kteří se dostavili ke kurii,

⁸ Č. 5273, Ondřej Melczer z Chomutova.

⁹ Č. 2936, 3010, 3020, 3023. Vesměs byli žadatelé z pražské diecéze.

¹⁰ Č. 3102.

¹¹ Č. 3128. Šlo o děkana kapituly na Karlštejně Jana syna Jana ze Stradouně, který se vydával do Říma na visitaci liminum. Známé údaje o Janovi ze Stradouně shrnul Václav BARTŮŇEK, *Karlštejn, zbožný odkaz otce vlasti*, Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna, 1948, s. 38–40.

¹² Č. 3078–3081.

¹³ Č. 2155, z července 1515, šlo o kněze řádu německých rytířů při kostele v Plzni. – Připomínám, že tento drobný příspěvek se soustřeďuje jen na jediný typ dispensí a stranou ponechává širokou škálu všech ostatních listin pro české a moravské příjemce, jejichž počet za Lva X. rovněž mírně vzrůstá.

¹⁴ Č. 2266 k prosinci 1517.

bude dobře si všimnout některých detailů v jejich statusu v propojení s formulací jejich žádostí.

Především vidíme, že naprostá většina žadatelů se nacházela spíše na prahu budoucí kariéry, byla tonsurou přijata do duchovenského stavu, ale neměla ještě ani nižší svěcení. Jednotlivci se označují jako *clericus* nebo *scholaris*, případně v rozličné kombinaci obou výrazů. Tito „začátečníci“ požadovali (a dostali povoleno) povětšinou „a quocumque antistite et extra tempora ordines recipere“, ev. „promovendi ad omnes ordines extra tempora“. Žadatelé s nižším svěcením, tedy akolyté, se povětšinou od první skupiny příliš nelišili, žádali „recipiendi ordines extra tempora tantum, promovendi ad omnes ordines extra tempora“, jen někteří přidávali „de promovendo a quocumque et extra tempora“, a výjimečně svou žádost konkretizovali dodatkem, že by chtěli „dispensationem de promovendo ab episcopo proximiori“. Jen tři žadatelé mezi sledovanými 32 již byli podjáhný, tedy měli nejnižší stupeň z vyšších svěcení. Ti ve svých žádostech uváděli, že chtějí přijmout diakonát a presbyterát „extra tempora“. V podstatě tedy formulace dispensí nedovoluje žádné přesnější rozlišení.

Pro možnou interpretaci je poněkud výmluvnější časový postup vydaných dispensí a místní původ českých žadatelů o ně,¹⁵ který je v přehledu následující:

- 23. 3. 1516, 2x: Domažlice (č. 2129), Mělník (č. 2130)
- 5. 5. 1516, 2x: Praha, Staré Město (2145), Pelhřimov (č. 2144)
- 16. 5. 1516, 2x: Černá Hora (č. 2147), Rokycany (č. 2148)
- 29. 10. 1516, 2x: Litoměřice (č. 2168), „Rostilez“ (č. 2167)
- 22. 12. 1516, 3x: „Pisnen“ (č. 2178), Chrástná (č. 2179), Velešín (č. 2180)
- 10. 4. 1517, 1x: pražská d. (č. 2199)
- 9. 6. 1517, 6x: „Písecký“ (2x, č. 2215, 2218), Vedrnice (č. 2216), „Crudensis“ (č. 2217), Žatec (č. 2219)
- 9. 7. 1517, 1x: Beroun (č. 2226)
- 22. 10. 1517, 1x: Žlutice (č. 2227)
- 23. 11. 1517, 5x: Štramberk pražská d. (sic) (č. 2250), Slaník (č. 2251), Chrudim (č. 2252), Hradiště (č. 2253), pražská d. (č. 2254)

¹⁵ V případech, kdy se nepodařilo lokalitu identifikovat, je v uvozovkách ponechán tvar uváděný pramenem. Za každým údajem je v závorce uveden odkaz na publikaci údaje v Ludwig SCHMUGGE, *Repertorium poenitentiarie Germanicum X: Verzeichnis der in den Supplikenregistern der Pönitenziarie Leos X. vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches 1513–1521*, 1. Teil: Text, 2. Teil: Indices, Berlin – Boston: De Gruyter, 2016.

22. 12. 1517, 5x: Kouřim (č. 2262), Písek (č. 2263), pražská d. (č. 2264), Kutná Hora (č. 2265), Jeneček (litom. d., č. 2266)

29. 12. 1517, 4x: Žibřidice (č. 2267), pražská d. (č. 2268), Pelhřimov (č. 2144, 2269), pražská d. (č. 2267).

Při prvních třech datech vydání dispensí z roku 1516 se oněch šest žadatelů z Čech řídilo dobou velikonoce, které chtěli prožít v Římě, kam se vydávali. Toto roku byla velikonoční neděle právě 23. března, takže je až podivné, že penitenciárie ten den úřadovala. Jiné skupinky zažily v Městě ještě svatodušní svátky. Další se vydali na cestu až s počátkem podzimu a někteří si svou návštěvu dokonce zorganizovali tak, aby byli v Římě přes Vánoce. V zimě se nikdo z Čech nevydával na cestu, ale příštího roku 1517 se ona „sváteční“ data návštěv opakují: Velikonoce byly 12. dubna, svatodušní svátky 31. května. Poměrně velký počet žadatelů, celkem devět, volil v tom roce opět vánoční svátky. Zbývá šest neutrálních případů, kdy cesta ze středu Evropy na jih počínala na podzim. Jen jediný žadatel dospěl k cíli své cesty v druhé dekádě července. Jistě se nelze spolehnout na to, že žadatelé šli do Říma nejkratší a přímou cestou, ale její spojení s poutním, eventuálně poutně-spektakulárním účelem je ve většině případů evidentní.

Hlavním klíčem ke specifiku skupiny dispensí z doby Lva X. jsou spolu s jejich množstvím především místa, odkud žadatelé pocházeli. Mezi lokalitami původu se vyskytují hlavně významnější města od Starého Města pražského, přes Kutnou Horu, Žatec či Pelhřimov k drobným nebo jmenovitě ani nezachyceným lokalitám, kde místní údaj suplují jen zaznamenání diecéze. Většinu uvedených měst charakterizuje v tu dobu převaha utrakvistického obyvatelstva a z lokalit, kde bychom předpokládali spíše katolické obyvatelstvo, jsou to snad jen Žibřidice poblíž Jablonného v Podještědí. Bezpečnější určení konfesijní příslušnosti lokalit by ovšem předpokládalo detailní rozbor situace každé z nich pro počátek 16. století. I přes fakt, že v převážně utrakvistických městech žilo i menšinové katolické obyvatelstvo, jako např. v Mělníce i Kutné Hoře, domnívám se, že mezi žadateli o svěcení, uskutečněné pak někde na zpáteční cestě mezi Římem a Čechami, byli především utrakvističtí zájemci. Zdůvodnění tolika jejich cest do Říma muselo spočívat v domácím českém vývoji.

Modenský biskup Filip de Villanuova, pozvaný do Čech utrakvisty r. 1504 a usazený v Kutné Hoře, tu r. 1507 zemřel a nástupce neměl. Stejně tak již 13. března 1516 zemřel český král Vladislav Jagellonský; po-

ručníkem nezletilého Ludvíka se stali zvolený císař Maxmilián I. (1508–leden 1519) a polský král Zikmund I. (1506–1548). Na ně a především na Maxmiliána I. se obracela poselstva stavů i duchovenstva. Sklonek roku 1516 a rok 1517 byl na domácí scéně vyplněn intenzívním sněmováním na Hradě, v Benešově, v Roudnici a znovu v Praze, kde se převahou jednalo o zemskou vládu, o berně a hlavně o účast městského stavu při spravování země. Nábožensko-správní tematika se tu moc neuplatnila.

Poselstvo českého duchovenstva se nejdříve na podzim 1516 snažilo získat Maxmiliána pro jednání s papežem, aby u něho intervenoval ve věci opětného jmenování pražského arcibiskupa. Císař k tomu vyjádřil 9. října svou ochotu. Uvedl dokonce vlastnosti, které by případný arcibiskup měl podle něj mít: měl by být zbožný a vzdělaný, znalý českého jazyka a pocházet ze vznešeného rodu. Při budoucích jednáních o obsazení arcibiskupství chtěl Maxmilián spolupracovat s polským králem jako s druhým poručníkem Ludvíkovým; na listopadový sněm měl v úmyslu poslat své posly, aby společně s posly polskými prohlédli privilegia.¹⁶ Nabízí se možnost, že těmi privilegii měly být listiny o pozastavení interdiktu nad zemí vydané Alexandrem VI., jejichž relaxace pak byla postupně prodlužována, naposledy 9. října 1512 Juliem II. na pět let,¹⁷ takže lhůta docházela na sklonku roku 1517. Bližší a snad i konkrétnější podrobnosti svých postojů a úmyslů Maxmilián písemně nesdělával, jen slíbil, že je představitelům pražské kapituly objasní jeho posel. Ve sněmovních jednáních ale převážilo vyjasňování charakteru stavovství v Čechách, takže o případném prohlížení privilegií ani o pokračování kauzy arcibiskupa už není nic známo. Maxmilián I. pak již 12. ledna 1519 zemřel.

Kumulace dispensí pro české svěcence, jak ji k roku 1516–1517 zachytila registra penitenciárie, může zřejmě být jediným důkazem, že nějaké poselstvo z Čech ke kurii, poselstvo pod záštitou Maxmiliánovou, tehdy opravdu odešlo jednat o arcibiskupství. Mohlo to být nejpozději v říjnu¹⁸ a popis vlastností budoucího arcibiskupa v Maxmiliánově listině do Čech snad korespondoval s formulací jeho písemností ke kurii.

¹⁶ Jaroslav ERŠIL – Jiří PRAŽÁK, *Archiv pražské metropolitní kapituly, II: Katalog listin a listů z let 1420–1561*, Praha: UK, 1986, č. 555, 556. Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy X*, Praha, 1894, s. 429–430. Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha: Argo, 2001, s. 252–254.

¹⁷ ERŠIL – PRAŽÁK, *Archiv pražské metropolitní kapituly, II*, č. 524.

¹⁸ Nejstarších šest případů tedy nemohlo ještě reagovat na předpokládané poselstvo, mohlo jen vyplývat ze sblížování obou hlavních církví.

Zápisy z konsistorních jednání se mezi červencem 1499 až březnem 1517 ale nedochovaly,¹⁹ takže nelze překročit rovinu hypotéz. Možná záštita císařova oživila jistě u konzervativního křídla utrakvistů naděje na znovuvzkříšení kompakť – jak se to ostatně uplatnilo za Ferdinanda I. na Tridentském koncilu – a v tom případě se utrakvistům při již desetiletí trvající absenci možnosti svěcení jevila ordinace u kurie nebo kdekoliv pod její záštitou jako ta legálně nejsnáze dosažitelná.

Pro léta 1501–1521 je dochovaný 13. svazek řady *libri formatarum*. I když bychom vzali v úvahu interval mezi případnými nižšími svěceními a vydáním dispense k přijetí dalšího stupně kdekoliv, zůstává dost dlouhé časové rozmezí pro možné ztotožnění případných jmenných údajů. Bohužel se ale ani v jediném případě nepodařilo nalézt některé jméno shodně v obou řadách register, jméno svěcence v *libri formatarum* a petenta o dispens v registrech penitenciárie. Žádný z českých žadatelů o dispens k přijetí svěcení od kteréhokoli katolického biskupa nepřijal nižší stupeň u kurie – víme ovšem, že žadatelů s alespoň minimálním svěcením akolyty bylo jen 9 a jen tři byli podjáhný.

Kam dále oněch 32 příjemců dispensí odešlo, kde potom přijalo některý či všechny stupně svěcení, natož kde případně působilo, nevíme. Cestou z Říma na sever až do Čech to mohlo být na četných místech, žádný z mnoha italských biskupů, jejichž teritorii Češi cestou domů procházeli, by jim neodmítl takovou prosbu podloženou písemným dokladem papežské penitenciárie. V letech 1438–1444 jsou na zpáteční cestě z Říma do střední Evropy doložena svěcení Čechů a Poláků v Narni.²⁰ Jako místo svěcení utrakvistických duchovních z Čech kolem poloviny 16. století prosluly Benátky.²¹ Tam tehdy působil biskup řeckého původu Dionýsius de Franciscis, který byl ochoten světit utrakvisty, a dolní konsistoř s ním proto udržovala pravidelné kontakty a své kandidáty kněžství posílala přímo jemu.²² Ale kde svou dispens využilo 32 kleriků

¹⁹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, „Jednání s římskou kurií o obsazení pražského arcibiskupství z roku 1499,“ in *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*, Praha: LN, 2016, s. 82.

²⁰ HLEDÍKOVÁ, *Svěcení duchovenstva v církvi podjednou*, s. 81–82.

²¹ Barbara ZANE, „Některé poznámky o stycích mezi Benátkami a husitskými Čechami po roce 1420,“ *Husitský Tábor* 4 (1981): 139–141, zvl. s. 140.

²² Klement BOROVÝ, *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakoistické*, I: *Akta konsistoře utrakoistické*, Praha 1868. Zápisy o odchodu i návratu kněží z Vlach jsou zachyceny na mnoha místech; k vysvěcení Dionýsiem viz s. 161, č. 282, list konsistoře posílaný Dionýsiovi v březnu 1544 je na s. 191, č. 330.

pražské diecéze z let 1516–1517, to bez průzkumu středo- a severoitalských biskupských archivů zůstane nadále tajemstvím.

All Paths Lead to Rome

Keywords: Dispensation; Ordination; Penitentiary; Old Utraquists; the Papacy

Abstract: This paper interprets the unusual high number of dispensations for applicants for ordination from various bishops and these apart from the usual terms. These came from the Prague diocese and are noted in the registers of the penitentiary of Leo X between the years 1516–1517, and are now published by L. Schmugge. The specific character of these 32 dispensations from the above-mentioned two-year period is analyzed in connection with the minimum number of the same type of dispensation to the Czech Lands from the time of Sixtus V which acknowledged Vladislaus II as Czech king. These fluctuated in the particular pontificates from none up to three cases. The rapid growth in dispensations at the time of Leo X is linked in the paper with the culminating period of the relaxation of the interdict over the country guaranteed by the prolonged validity of the privilege of Alexander VI from 1499 and at the same time with the probability of the message of Maximilian I to the curia after the death of Vladislaus. Based on the geographic origin of the applicants, this apparently involved clergy of the Old Utraquist faith.

Prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia
Filozofická fakulta UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
zdenka.hledikova@ff.cuni.cz